

Aleksander A. Maslov

FALLEN SOVIET GENERALS: SOVIET GENERAL OFFICERS KILLED IN BATTLE, 1941—1945 pp.

London. Portland. OR/Frank Cass, 1998. — 304 p.

Олександр Маслов

**ПОЛЕГЛІ РАДЯНСЬКІ ГЕНЕРАЛИ:
РАДЯНСЬКІ ВИЩІ ОФІЦЕРИ,
ВБИТІ У БОЯХ. 1941—1945 pp.**

Лондон. Portland. OR/Frank Cass, 1998. — 304 с.

Все далі віддаляються від нас історичні події часів Другої світової війни. Проте інтерес дослідників різних країн до висвітлення її окремих сторінок не згасає. Сьогодні нові покоління істориків намагаються дати відповідь на складні запитання: “Чому такими значними людськими жертвами заплатили за перемогу народи СРСР у цій війні?”, “Які причини втрат серед вищого військового складу?”, “Чому не цінувалося людське життя на величезних просторах СРСР?” та ін.

Саме цінність людського життя в радянських військових діях 1941—1945 рр. цікавить і широке коло іноземних дослідників у США, Великобританії, Німеччині та, зрештою, і в сучасній Росії та державах, утворених на пострадянському просторі. Проте обмежений доступ до джерел періоду Другої світової війни, особливо тих, що знаходяться в архівах Російської Федерації, зумовлює недостатню вивченість сучасною українською історіографією різноманітних питань.

Серед багатьох чинників даної проблеми увагу дослідників останніми роками привертає питання ефективності керівництва бойовими діями ворогуючих сторін через призму втрат їх командного складу і, зокрема, генералітету.

Автор рецензованої книги вчитель історії загальноосвітньої середньої школи із селища Шалигіне (Сумщина) Олександр Олексійович Маслов понад 20 років присвятив вивченню даної теми. Праця спирається на багату джерельну базу. Дослідник використав спогади учасників війни,

спеціальну літературу, архівні матеріали, що довгий час зберігалися під грифом “таємно” і не були доступні дослідникам як через вузькопартійні інтереси КПРС і радянського керівництва, так і через відому позицію Міноборони СРСР.

Дослідник провів порівняльний аналіз раніше надрукованих матеріалів, як-то: публікацій А. Белобородова “Военные кадры Советского государства в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг. — Справочно-статистический материал”. — М., 1963; праць інших спеціалістів з військової історії, багатотомного видання «История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945”. — М., 1965; публікації 90-х рр. ХХ ст. у часописах: “The Journal of Slavic Military”, “Український історичний журнал”, “Военно-исторический журнал” і на підставі зіставлення усіх фактів, опрацювання нових документів розробив низку порівняльних таблиць (с. 253—266). Це не лише уточнює деякі цифри втрат генералітету, а й розкриває особливості військової стратегії й тактики Радянської армії періоду Другої світової війни.

Дослідження складається з передмови, яку подав Девід Гланц — перекладач і редактор книги; вступного слова самого автора, де він акцентує увагу на історії проблеми радянської військової секретності саме про втрати вищого офіцерського складу; чотирьох розділів, у яких послідовно висвітлюються проблеми втрат і спеціальні категорії втраченого військового генералітету; висновків, відомості про автора. Дослідження містить ряд цікавих ілюстрацій, порівняльні таблиці та тематичний покажчик, що спрощує пошук необхідної інформації. На нашу думку, варто було б окремо виділити ще й іменний покажчик.

У рецензованому виданні вперше у світовій історіографії зроблено спробу детально розглянути причини, характер та наслідки втрат генеральського складу радянських Збройних сил у ході бойових дій. Висновки дослідження, практичні рекомендації базуються на великій кількості документів Головного Управління кадрів і військової освіти Міноборони Російської Федерації, Центрального архіву Міноборони Росії, що вперше вводяться до наукового обігу. Як впливає з монографії, при розгляді загибелі кожного генерала піддавалася вивченню вся сукупність як оперативно-тактичного, так і стратегічного факторів, що так чи інакше спричинили смерть: співвідношення сил і засобів сторін на відповідних ділянках фронту, характер бойових дій, рівень політико-морального стану військ, характер місцевості й погодні умови у районах бойових дій тощо.

Автор показує, що в перший період Великої Вітчизняної війни було втрачено 97 генералів. На його думку, це пояснюється насамперед вмінням командування вермахту високоефективно використовувати на практиці принципи передової на той час теорії глибокої операції (оперативно-тактичною раптовістю ударів на білостоцько-мінському у 1941 р., харківському у 1942 р. напрямках і масованим використанням танків та авіації і т. п.), тобто всіма тими факторами, що призвели у 1941—1942 р. усю Червону армію до тяжких поразок.

Особливо наголошується на неспроможності самого генералітету ефективно організувати ведення оборонних дій, оскільки воєначальники, згідно з військовою доктриною 30-х — початку 40-х років, готувалися до наступальної війни, яка мала вестися на ворожій території. Негативну роль відіграла і не завжди виправдана доцільність хоробрості самих загиблих командирів вищої ланки, коли вони без жодної необхідності особисто на полі бою вели підлеглих в атаку (генерал-майори С. В. Борзилов, М. А. Кузнецов та ін.).

Можна цілком погодитися з дослідником, який головну причину втрат у 3-му періоді (83 чол.) вбачає не тільки в майстерності німців уміло вести активні оборонні дії, використовувати особливості рельєфу місцевості, водні перешкоди, населені пункти, всі вогневі засоби ураження, фортифікації, а й у впертому намаганні самого генералітету проводити в бойових діях “сталінську лінію” — добиватися перемоги будь-якою ціною, без достатньої підготовки операцій, які нерідко вимагалося розпочати або завершити до якоїсь визначної радянської дати. Так, у ході ліквідації Нікопольського плацдарму німців на лівому березі Дніпра в січні 1944 р. 24-а гвардійська стрілецька дивізія втратила 60 % особового складу і свого командира генерал-майора П. І. Саксеєва через слабку розвідку оборони його позиції, невміння бійців та командирів вести рукопашний бій (с. 128, 129). Однією з причин загибелі генерал-майора П. Є. Лазарева стало те, що його стрілецька дивізія отримала завдання прорвати оборону німців на фронті завширшки 10 км (с. 164, 165), що в 5—6 разів перевищувало максимальну граничну величину у подібних випадках. Тобто принцип “перемоги будь-якою ціною” безвідмовно діяв наприкінці війни, що особливо яскраво проявилось у ході Берлінської стратегічної наступальної операції. У відомому наказі маршала Г. К. Жукова військам 2-ї гвардійської танкової армії зазначалося: “Будь-якою ціною прорватися на околицю Берліна...”¹.

У результаті поспішних, не до кінця продуманих дій, у ході короткої за часом операції санітарні втрати Червоної армії становили понад 350 тис. чол. Серед цих жертв і 9 загиблих у боях генералів (А. Г. Бабаян, І. В. Давидов, К. С. Дергач та ін.), обставини смерті яких детально описані у книзі (с. 179—184).

Привертають увагу висновки щодо втрат другого періоду війни, що за часом дорівнював одному року. Тоді загинуло 55 вищих офіцерів. Причини цього автор бачить у досить слабкому матеріально-технічному забезпеченні діючої армії, помилках розвідки як стратегічного (Воронезько-Харківська стратегічна наступальна операція, Харківська стратегічна оборонна операція), так і оперативного-тактичного рівнів, а особливо у відсутності досвіду вищих командирів організувати й проводити широкомасштабні наступальні операції, оскільки у 1941—1942 рр. генералітет майже виключно займався організацією оборони. Давався взнаки низький рівень військової освіти воєначальників. Головна причина цього явища — великомасштабні репресії кінця 30-х рр., внаслідок яких напередодні війни і під час неї значна кількість генералів обіймали посади, що не відповідали рівню їхньої військової освіти.

О. Маслов особливо наголошує: причини загибелі генералів у 1943—1945 рр. набували все більше суб’єктивного характеру, тобто самі генерали ставали жертвами своїх же помилок — підірвалися на мінах (М. І. Бабахін, О. І. Белов, І. І. Блажевич та ін.), загинули, втративши орієнтири на місцевості та опинившись у розташуванні ворога (С. О. Бобков, В. Г. Жолудев, І. І. Козир).

До фактів, що зменшували втрати в 1943—1945 рр., автор відносить всезростаючий рівень радянського воєнного мистецтва, зміну співвідношення сторін на фронті на користь армії СРСР та ін.

Особливо варто наголосити на досить широкому висвітленні втрат серед генералів-українців (І. Д. Черняхівський, Л. Г. Петровський, В. Б. Борисов, І. П. Олексеєнко, Й. Р. Апанасенко, М. Н. Белов та ін.). Автор наводить нові дані про загибель славного героя українського народу генерал-лейтенанта В. О. Хоменка, командувача 44-ї армії, описує роль роз-

відки ворога в тих подіях та реакцію Сталіна на трагічний випадок (с. 114—117). Втрати українських фронтів відповідно дорівнювали: 1-й — 14, 2-й — 11, 3-й і 4-й по 8 (с. 259) генералів. Всього ж на українській землі (в сучасних межах) загинуло 75 генералів (с. 264). Це значно менше, ніж у Російській Федерації (87 чол.), проте набагато більше, ніж у будь-якій іншій країні. (Для порівняння: у Білорусії загинуло — 25, Німеччині — 10, Польщі — 8, Литві та Латвії — по 6, Румунії — 5). Така ситуація пояснюється виключно жорстокими формами збройної боротьби з потужною військовою машиною ворога на південно-західному стратегічному напрямку, особливою важливістю українського фактора у військово-політичних планах Гітлера та Сталіна.

Наукове дослідження О. Маслова актуальне не тільки із суто практичного боку для військової науки (з питань теорії і практики військового управління, тактики й оперативного мистецтва тощо), а й з огляду на політичний аспект цього питання — дискусії щодо результатів Другої світової війни і, зокрема, “ціну перемоги”. У монографії вперше надається унікальна можливість порівняти “генеральську ціну” перемоги головних супротивників минулої війни: вермахту та Червоної армії. (Втрати першого виявлені й описані німецькими дослідниками ще у 50-х роках ²).

Результат порівняння з найбільш суттєвих показників такий: у 1941 р. на радянсько-німецькому фронті вермахт втратив 14, Червона Армія — 52 генерали; у 1942 р. — відповідно — по 22 та 48; у 1943 р. — 31 і 52, у 1944 р. — 49 та 57; у 1945 р. — 43 і 26. Співвідношення втрат сторони мали, відповідно, тенденцію з німецького боку до зростання; з радянського — до зменшення у ході розгортання бойових дій (с. 265, 266).

Усього на Східному фронті загинуло 142 німецьких і 235 радянських генералів. При цьому сухопутні війська сторін — відповідно втратили 134 і 224, ВПС — 6 та 7; ВМС — 2 і 4 чол. Таким чином, співвідношення загальних втрат має вигляд як 1:1,65 (с. 265). Варто зазначити, що у західній історіографії для вивчення ступеня ефективності керівництва військовими діями давно використовується термін “невиправдані втрати”. Цим поняттям окреслено перевищення людських і матеріальних втрат переможців над переможеними, що у свою чергу вступало в протиріччя з тими політико-ідеологічними міркуваннями, якими впродовж майже 50 років керувалася радянська історіографія.

Об’єктивна статистика дослідження дає документальне підтвердження невинуватих втрат командного складу армії СРСР у Другій світовій війні.

У рецензованій праці є деякі, на наш погляд, не зовсім детально досліджені долі окремих генералів. Так, автор про Ф. Я. Костенка, генерал-лейтенанта, командувача військами південно-західного фронту пише як про такого, що загинув у бою. Деякі німецькі джерела зазначають, що він покінчив життя самогубством в умовах оточення. Наприклад, колишній начальник розвідувального відділу штабу 6-ї німецької армії, що протистояла у травні 1942 р. харківському угрупованню зазначеного фронту, І. Відер у своїх мемуарах пише, що командуючий ударним угрупованням росіян у безвихідній ситуації покінчив життя самогубством ³. Деякого уточнення потребують інші факти, а можливо, й коментарі смерті тих чи інших генералів.

Особливо варто зазначити, що рецензована монографія вийшла з друку завдяки старанням відомого західного військового історика, керівника Центру закордонних воєнних досліджень при армії США, головного редактора журналу “Слов’янські військові дослідження” полковника Девіда М. Глантца, який виступив як перекладач, редактор та автор вступного

слова. На превеликий жаль, останнім часом з об'єктивних причин нашим цінним військово-історичним досвідом першою користується військова наука західних країн, а не вітчизняна. Сподіваємося, що дане дослідження викличе науковий інтерес як у військових істориків, так і в широкого кола громадськості в зв'язку з черговим ювілеєм Перемоги.

В. Л. КИРИК (Київ), В. М. ПІСКУН (Київ)

¹ Старков О. Берлин любой ценой! // Труд. — 1992. — 9 мая.

² Foltmann J., M llen - Witten H. Optergang Dergenerale. — Berlin, 1957.

³ В и д е р И. Катастрофа на Волге. — М., 1965. — С. 31.